

M. HAKAN KOÇAK • Camın İşçileri

M. HAKAN KOÇAK 1970 doğumlu. Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü mezunu. Aynı bölümde yüksek lisans yaptı. Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'ndeki doktorasını "Paşabahçe Semtinde İşçi Sınıfının Oluşumu, Cam İşçi Hareketinin Gelişimi ve Yönelimleri" başlıklı tez çalışması ile 2009 yılında tamamladı. Petrol-İş Sendikası'nda eğitim ve örgütlenme servislerinde görev aldı. Karadeniz'de küçük balıkçıların sosyo-ekonomik durumunu konu alan saha araştırmalarına katıldı. Tarih Vakfı'nda sözlü tarih araştırma projelerinde çalıştı. DISK-AR Danışma Meclisi, Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi gibi oluşumlarda sınıf araştırmaları çalışmalarına destek sundu. Halen Kocaeli Üniversitesi IIBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Çalışmaları ağırlıklı emek tarihi, çalışma sosyolojisi, Türkiye işçi hareketinin sosyal yapısı ve gelişme dinamikleri gibi konularda yoğunlaşmıştır. Bu konularda çeşitli dergi ve kitaplarda makaleleri yayınlanmıştır.

İletişim Yayınları 1955 • Araştırma-İnceleme Dizisi 329

ISBN-13: 978-975-05-1421-0

© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2014, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Seda Mit

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

M. HAKAN KOÇAK

Camın İşçileri

Paşabahçe İşçilerinin
Sınıf Olma Öyküsü

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	13
ÖNSÖZ	15
GİRİŞ	19
Yöntem ve kaynaklar üzerine.....	20
Tarihsel sosyolojinin açtığı yol.....	22
Emek tarihçiliğimize bakış.....	24
Kitabın genel yapısı.....	26
BİRİNCİ BÖLÜM	
İŞÇİ SINIFI OLUŞUMUNU ANLAMAK	33
Süreç ve sonuç olarak işçi sınıfı oluşumu.....	33
İşçi sınıfının kolektif eylemi.....	36
<i>Sınıf kapasitesi ve stratejileri</i>	38
<i>Kolektif eylemin dinamikleri</i>	41
Türkiye’de işçi sınıfı oluşumunu dönemlendirmek için model önerisi.....	43
Kilit bir kavram olarak deneyim.....	47
Emek sürecinde sınıf oluşumu.....	49
<i>Fabrika rejimi kavramının olanakları</i>	53

İKİNCİ BÖLÜM

CAM SANAYİNİN VE CAM İŞÇİLERİNİN TARİHİNE BAKIŞ	57
Cam eşya üretiminin genel tarihi.....	57
Cam eşya üretiminin aşamaları.....	59
Modern cam sanayii.....	61
Cam eşya üretiminde emek süreci.....	63
Camcılıkta manüfaktür üretim modeli.....	65
<i>Parçabaşı ücretlendirme sistemi</i>	68
Dünyada cam işçilerinin mücadeleleri.....	69
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e cam sanayii.....	72
<i>Romantik ve milliyetçi camcılık tarihimiz</i>	72
<i>Söylenceler ve gerçekler</i>	77
Billur Fabrika-i Hümayunu.....	79
Levi-Modiano Fabrikası.....	82
<i>Fabrikanın akıbeti</i>	85
Yerli camcılık ideali/iddiası.....	88
Osmanlı şişe cam sanayiinde emek.....	93
<i>Zanaatçı camcılar (şişeci esnafı)</i>	93
<i>Yabancı ustalar, yerli ameleler</i>	97
Osmanlı'da cam işçilerinin eylemleri.....	99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MILLİ CAM SANAYİNİN KURULUŞU	107
Planlarda Şişe Cam.....	107
İş Bankası'nın "planladığı" fabrika.....	114
"Gereksiz" ve "pahalı" bir fabrika (mı)?.....	118
Kuruluş süreci ve coşkulu açılış.....	120
"Cam tröstünün oyunları".....	125
Ayakta kalmak ve büyümek.....	128
<i>Başarısızlıklar, problemler</i>	130
<i>Yabancı uzmanlar</i>	131
<i>Milli gurur, yabancı eller</i>	133
Milli Fabrika Rejiminin inşası.....	135
<i>İlk işçiler kimlerdi?</i>	135
<i>"Bir yandan terlemek işi camcının"</i>	150
<i>"Sihhi durum yürekler acısı"</i>	156

Milli Fabrika Rejiminin özellikleri ve işyerinde mücadele.....	160
<i>Devlet fabrikada</i>	165
<i>Ustabaşılardan krallığı</i>	167
<i>İşgücü devri meselesi</i>	171
<i>Milli rejimde direniş</i>	175
Ustabaşılara kurdurulan sendika.....	178
<i>Genç mümessillerin mücadelesi</i>	185
<i>“Bakkallık etmek” ya da örgütlenmek</i>	187

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

50'LER: HEGEMONYA, HİMAYE

VE SINIF MÜCADELESİ.....	193
Manüfaktürden fabrikaya.....	193
Yeni yönetim yaklaşımı.....	199
<i>Kalite artık “kontrolde”</i>	201
İşgücünün değişen yapısı ve eğitim: İkinci kuşak yetişiyor.....	203
Fabrikada sınıf mücadelesi.....	206
Ücretler için mücadele.....	207
İlk ihtilaf süreci ve fabrikada değişen rejim.....	210
İkinci ihtilaf: Hayal kırıklığı.....	215
Üçüncü ihtilaf: Büyüyen pastadan küçük bir parça.....	217
Sosyal haklar için mücadele.....	222
Kan ve terle çizilen romantik tablo.....	225
Fabrikada sınıf içi mücadele.....	228
<i>Kıskanılanlar: Memurlar</i>	228
<i>Çatışılanlar: Amirler, şefler, ustabaşılardan</i>	231

BEŞİNCİ BÖLÜM

PAŞABAHÇE'DE SENDİKAL YAŞAM.....	235
Kongreler, seçimler, ekipler.....	235
Paşabahçe geleneği: Anaakım içinde muhalefet.....	245
<i>“Gayri siyasi, içtimaî ve meslekî gazete” Cam-İş</i>	248
Üyenin yanında olmak: Dayanışma, yardım, hizmet.....	251

ALTINCI BÖLÜM

PAŞABAHÇE İŞÇİSİ "SINIF" OLARAK SAHNEYE ÇIKIYOR	253
Paternalist fabrika rejiminin İnşası.....	253
<i>Paternalizme genel bir bakış</i>	253
<i>Paternalizme yönelişin nedenleri</i>	255
<i>Fabrikada "papyonlu bir baba"</i>	257
Paternalist rejimin sınırları.....	262
Aşağıdakilerin patlaması: "Yuhalama hadisesi".....	266
Fabrikaya gelen binbaşı, fabrikadan giden bakan.....	271
Değişen dengeler, yeni arayışlar.....	274
<i>Sendikada değişim sancıları</i>	277
Bir dönüm noktası: 66 grevi.....	281
<i>Mektepliler sendikası doğuyor</i>	281
<i>Taylorist modelin inşası</i>	287
<i>Kendi için sınıf olma yolunda</i>	296
<i>Tarihi bir grevin analizi</i>	302
<i>"Fabrika sizinse dışı da bizim"</i>	312

YEDİNCİ BÖLÜM

DAR GELEN FABRIKA, YETMEYEN SENDİKA	317
Yeni fabrikalar, fabrikada ayrılan hayatlar.....	317
Fabrikada sınıf mücadelesi yükselirken.....	322
Arafta bir sendika.....	325
1971 Grevi: Sandalyeye giydirilmiş grevci önlüğü.....	329
<i>Grev şehidi</i>	334
Gençlere yetmeyen sendika.....	338
<i>Gençlerin zaferi</i>	341
Türk-İş içinde "DİSKli gibi": Sınıf kitle sendikacılığı.....	346
Özgün bir sendikal deneyim: Güç ve eylem birliği.....	350
<i>Partinin gölgesi</i>	352
1980 Grevi: Darbeyle bitirilen uzun grev.....	354
Sınıf mücadelesi sertleşirken.....	358

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ÜLKEDE VE PAŞABAHÇE'DE DESPOTİZMİN YÜKSELİŞİ	363
Devlet müdahalesi: "şimdi patronlar gülecek".....	363
Dünya şirketi olma yolunda.....	371
Eylül günlerinde sendikacılık.....	373
Çember içine alınan Paşabahçe.....	379
91 Direnişi: Paşabahçe fabrikasını savunuyor.....	385
<i>Zanaat modelinin sonuna gelirken</i>	385
Direnişçi İşçilerin Profili.....	391
Dalganın tepesinde direnmek.....	395

DOKUZUNCU BÖLÜM

SON İŞÇİ HAVZASI TÜKENİRKEN GELENEK DEVAM EDİYOR	401
İstenmeyen fabrika.....	401
<i>Umutsuz bir direniş</i>	405
<i>Son direniş neden başarısız oldu?</i>	409
Eskişehir'de ve Topkapı'da devam eden gelenek.....	414

ONUNCU BÖLÜM

PAŞABAHÇE HAVZASININ GELİŞİMİNE

GENEL BAKIŞ	421
Bir işçi havzasının oluşumu.....	421
<i>Sadrazamın bahçesinden geçekonu semtine</i>	422
<i>İşçilerin gündelik yaşamı: Sınıf kültürünün dokusu</i>	432
<i>Boğaza nazır bir varoş</i>	436
<i>Katmanlaşmanın dinamikleri ve sonuçları</i>	441
<i>Hemşehrilik yeniden keşfediliyor</i>	444
<i>Endüstrisizleşmeden sonra Paşabahçe</i>	446
<i>Fabrikanın akıbeti</i>	453

ON BİRİNCİ BÖLÜM

PAŞABAHÇE'DE SİYASET	457
İşçilerin partisi olarak DP.....	457
Fabrikada partizanlık ve patronaj.....	462
Mecliste Paşabahçeli Bir DP Milletvekili.....	466
İktidarın yedek gücü olarak işçiler.....	471

Topkapı'daki işçiler.....	474
Bir işçi havzası sola açılırken.....	476
GENEL DEĞERLENDİRMELER.....	483
Sınıf stratejileri.....	490
<i>Paşabahçe işçilerinin eylem repertuarı</i>	493
Mekânsal ve ölçeksel dinamikler.....	495
SONSÖZ.....	501
EKLER.....	503
EK 1 Mişon Levi'ye İstanbul ve Selanik'te Şişe ve Cam Fabrikaları Kurma Hakkını Veren İmtiyaz Sözleşmesi.....	505
EK 2 Levi-Modian Fabrikasındaki Grevle İlgili Bilgi Veren Telgraf Örneği.....	506
EK 3 Türkiye İş Bankası Umum Müdürlüğü'nün İktisat Vekâleti'ne Gönderdiği Yazı.....	507
EK 4 Temmuz 1932'de Fabrika İçin Uygun Yer Arayışlarını Bakanlığa Bildiren Yazı.....	508
EK 5 İstanbul Şişe ve Cam İşçileri Sendikası Kuruluş Dilekçesi.....	509
EK 6 Türk-İş'in 1964 Kongresinde Kristal-İş'lilerin Dağıttığı Bildiri.....	510
EK 7 Kristal-İş'in Diğer Sendikalardan Destek Talebini İçeren Yazı Örneği.....	511
EK 8 1964'teki İlk Grev Girişimi Karşısında Şişecam İşvereninin Dağıttığı Tehdit Bildirisi.....	512
EK 9 1966 Paşabahçe Grevini Başlatan Karar Örneği.....	513
EK 10 Türk-İş 1. Bölge Temsilcisi İsmail Topkar'ın Paşabahçe Grevinde Yaşananlarla İlgili Raporu.....	514
EK 11 Paşabahçe Grevinin Türk-İş Yönünden Bittiğini Belirten Basın Duyurusu.....	519
EK 12 1966 Grevi Sırasında Paşabahçe İşçilerinin İstanbul Sokaklarında Dağıttığı Bildiri.....	520
EK 13 Şahap Kocatopçu'nun Kendi Ağzından Özgeçmişi.....	521
EK 14 Türk-İş'in 15 Şubat 1966 Tarihli Paşabahçe Grevini Destekleyen Basın Bildirisinin Tam Metni.....	524
EK 15 1971 Grevi Sırasında İşverenin Dağıttığı Grevi Kırma Amaçlı Bildiri.....	526

EK 16	Hürcam-İş'in Paşabahçe İşçilerine Yönelik Hazırladığı Bildiri	527
EK 17	Bekir Yıldız'ın 1970'lerin Sonlarında Paşabahçe Fabrikası İşçileriyle Gerçekleştirdiği Röportajlar	528
EK 18	TKP Çevresinin Desteklediği Bağımsız Aday Bakiye Beria Onger'in Seçim Kampanyası Sırasında Dağıtılan Cam İşçilerine Yönelik Bildiri.....	551
EK 19	SP Trabzon Milletvekili Şeref Malkoç'un İşçileri Bakanı Rüştü Kazım Yücelen'in Yanıtlaması İstemiyle Verdiği Yazılı Soru Önergesi ve Emniyet Müdürlüğü'nden Gelen Yanıt	552
KAYNAKÇA.....		555

KISALTMALAR

a.g.r.	Adı geçen rapor
a.g.y.	Adı geçen yayın
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Cam Seramik-İş	Türkiye Şişe Cam ve Seramik Sanayii İşçileri Sendikası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
Dev-Genç	Devrimci Gençlik
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DİSK	Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
Hürcam-İş	Türkiye Pencere Camı Fibro Cam Mozaik Şişe ve Her Türlü Cam Sanayii İşçileri Sendikası
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
HTKD	Harmantepe Kültür Derneği
İ. Cam-İş	İstanbul Şişe ve Cam İşçileri Sendikası
İDT	İktisadi Devlet Teşekkülleri

İEM. GŞ/SDA	İstanbul Emniyet Müdürlüğü. Güvenlik Şube/ Sendikalar Dairesi Arşivi
İİSB	İstanbul İşçi Sendikaları Birliği
KİSA	Kristal-İş Sendikası Arşivi
Kristal-İş	Cam, Çimento, Seramik ve Toprak Sanayii İşçileri Sendikası
KSA	Kemal Sülker Arşivi
KTC	Kıbrıs Türktür Cemiyeti
MBK	Milli Birlik Komitesi
MESS	Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası
MSP	Milli Selamet Partisi
MP	Millet Partisi
Petrol-İş	Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası
RP	Refah Partisi
Şişecam	Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları Anonim Şirketi yerine kısaca kullanılmıştır.
T.Cam-İş	Türkiye Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası
TİB, İMK	Türkiye İş Bankası, İdare Meclisi Kararı
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TKP	Türkiye Komünist Partisi (1920'de kurulan tarihsel TKP)
TSKB	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
TŞCFAS	Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları Anonim Sosyeteşi
TŞCFAS	Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları Anonim Şirketi
TŞCFAŞ-BBM	Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları Anonim Şirketi-Bilgi Belge Merkezi
TÜİK	Türkiye İstatistik Enstitüsü
Türk-İş	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
USTE	Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü
YHK	Yüksek Hakem Kurulu

ÖNSÖZ

Elinizdeki çalışma bir doktora tezine dayanmaktadır. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2009 yılında tamamlanan “Paşabahçe Semtinde İşçi Sınıfının Oluşumu Cam İşçi Hareketinin Gelişimi ve Yönelimleri” başlıklı tez, Osmanlı'dan başlattığı şişe-cam işçilerinin öyküsünü 1966 Paşabahçe Grevi ile noktalyordu. Tezimi kendisine gönderdiğim yayıncımın ve çalışmama destek sunan dostlarımın yerinde ısrarı ile çalışmayı Paşabahçe Fabrikası'nın kapandığı tarihe, 2002'ye (ve sonrasında) kadar uzatmak için tekrar yola koyuldum. Hayat gaileleri, yeni kaynaklar, yeni okumalar, tembellik, mükemmelliyetçilik, vs. ile uzayan bu yol sonunda nihayete erdi ve 2013'te son noktayı koymayı başardım. Ortaya çıkan metin söz konusu teze dayanmakla birlikte onu hem hacim hem de içerik olarak epeyce geride bıraktı. Sonuçta tezin temel taşları üzerinde yepyeni bir bina inşa edilmiş oldu.

Malzememi bazen “taştan çıkarttım”, bazen de malzeme bolluğu karşısında seçim yapma zorluğu yaşadım. Ama genel olarak Paşabahçe'deki şişe-cam üretim faaliyeti geçmişinin görece iyi belgelendirilmiş olmasının avantaj ve olanaklarını kullandığımı belirtmeliyim. Bu olanaklardan emek tarihimize yeni girdiler sağlamak ve alanımı genişletmek için yararlanmaya

çalıştım. Türkiye işçi sınıfının oluşum tarihine ve işçi hareketinin tarihsel dinamiklerine Paşabahçe'den bir pencere açmak için uğraştım.

Bu çalışma Türkiye cam işçilerinin ya da onların kurdukları sendikaların bütünlüklü bir tarihini içermiyor. Odaklandığı coğrafi bir alan (Paşabahçe) ve bir üretim alanı (cam eşya üretimi) var. Bazen alanını genişletse de bir örnek olay çalışması olarak bu sınırlarda kalmaya özen gösteriyor. Öte yandan fabrikada, mahallede ve sendikada gelişen sosyal-siyasal süreçleri Türkiye işçi sınıfı oluşumunun genel tarihi içinde okumaya ve bir model geliştirmeye soyunuyor. Elbette tüm bu söylenenlerle ilgili bir başarı iddiam yok. Esasen bir deneme cesareti ve çabası benimkisi.

Diğer taraftan uzun ve yoğun araştırma maceramın dayanışmanın ve paylaşımın her düzeydeki örnekleriyle dolu olduğunu da belirtmeliyim. Çok sayıda insanın bana sunma cömertliğini gösterdikleri zaman, kaynaklar, görüşler, uyarılar, maddi ve manevi dayanışmalar olmasaydı bu kitap oluşamazdı.

En başta sevgili tez danışmanım Prof. Dr. Kuvvet Lordoğlu'nun sunduğu yakınlık, sabır ve anlayışı, gösterdiği bilimsel ciddiyeti şükran ve saygıyla anmak isterim. İlk tez danışmanım olan Prof. Dr. Sema Erder'in değerli katkılarını anmadan geçmek istemem. Tez izleme jürilerimde yer alan Yrd. Doç. Dr. Berna Müftüoğlu'na başından itibaren izlediği bu macerada gösterdiği duyarlık ve ilgiden dolayı ve Prof. Dr. Ayhan Aktar'a çalışmanın temel izleğinin oluşturulmasındaki kritik önemdeki katkıları için teşekkürü bir borç bilirim. Jürimde yer alarak beni bir kez daha onurlandıran ve umutlandıran sevgili hocam Prof. Dr. Meral Özbek ve öğretici eleştirel katkıları için değerli Prof. Dr. Fuat Ercan'a özel olarak teşekkür etmek isterim. Gösterdiği akademik dayanışma ve bilimsel titizliğin yanı sıra yüreklendirici tavrı için müteşekkir olduğum Prof. Dr. Ahmet Makal'la bu çalışma vesilesiyle tanışmış olmanın bir keyif ve gurur kaynağı olduğunu söylemeliyim. Aziz Çelik, Sinan Yıldırım ve Erdem Sözen; sağladıkları kaynaklar, yaptıkları okumalar, ilettikleri görüşler, eleştiriler ve paylaştıkları zamanları

ile tezin ve kitabın ortaya çıkmasında haklarını ödeyemeyeceğim üç sevgili dostumdur. Bu çalışmaya düşürdükleri, bilim ve dostluğun ışığı yaşamlarından hiç eksik olmasın.

Sayın Yıldırım Koç, I. Cam-İş Sendikası'nın uzun yıllar başkanlığını yapmış olan Hasan Türkyay'la gerçekleştirdiği ve çalışmam için kritik ayrıntılar içeren görüşmelerin kayıtlarını benimle paylaşma cömertliği ve inceliğini gösterdi. Kendisine teşekkür ederim. Benimle görüşmeyi kabul edip evlerinde ağırlayarak, Paşabahçe'yi benimle gezerek, sorduğum soruları saatlerce usanmadan yanıtlayarak dostluk gösteren ve hem kitabı hem de yaşam görgümü zenginleştiren rahmetli Yusuf (Görmüş) ustayı, Ali (Kaya) ve Hüseyin amcaları, Feride (Yanık) teyzeyi, Mehmet (Şişmanoğlu), İbrahim (Eren) ve Şirin (Becerren) başkanları, İsmail (Özkan) ve Mehmet (Üner) beyleri tanımış olmaktan dolayı duyduğum mutluluğu belirtmek ve onlara saygılarımı sunmak istiyorum.

Osmanlıca metinleri günümüz Türkçesine çevirerek çalışmaya ciddi bir katkı sunan Hadiye Yılmaz'a ve Şeyda Oğuz'a teşekkür borçluyum. Aynı zamanda, bugün aramızda olmayan Kemal Sülker'in ve Lütfü Ak'ın isimlerini, işçi hareketi tarihimize dair çok sınırlı düzeyde olan anı ve yazılı kaynak birikimine yaptıkları kıymetli katkıdan dolayı saygıyla anmak isterim. Aziz Çelik, Can Şafak ve Zafer Aydın tarafından cam işçileri hareketinin farklı kesitleriyle ilgili kaleme alınan kitap ve makaleler alanı tanımam ve perspektif oluşturmamda büyük katkı sağladı. Kristal-İş kökenli bu üç değerli yazarın cam işçilerinin mücadele tarihine sağladıkları özenli katkı için takdirlerimi sunmak isterim.

Araştırmalarımı sürdürdüğüm sayısız arşiv, kütüphane ve diğer kurumlarda yardımlarını gördüğüm görevlilere, Paşabahçe kahvehanelerinde sohbet ettiğim eski şişe-cam işçilerine, çok çeşitli biçimlerde çalışmama sundukları katkılardan ötürü arkadaşlarıma ve kardeşime teşekkür borçluyum. Gösterdiği olağanüstü dayanışma, sabır ve esirgemediği ilgisi için en derin şükran duygularımın kuşkusuz eşim Döne Yalçın Koçak'a yöneliktir. O olmasaydı bu çalışma asla olamazdı. Kendisine ve

bu kitapla aynı sıralarda dünyaya gelen küçük kızımız Defne'ye sevgilerimi sunuyorum. Tezimi yayınlanmaya değer gören ve sonrasında sabırlı, incelikli ve ısrarlı tutumuyla kitaba dönüşmesini sağlayan sevgili editörüm Tanıl Bora'ya içtenlikle teşekkür ederim. Kendisiyle bu vesileyle tanışmış olmaktan dolayı mutlu, işi bu kadar uzattığım için mahcubum...

Ve tabii tarihlerini kan ve ter içinde yaratan şişe-cam işçileri, tüm bu öykünün gerçek sahipleri... Onların eseri olan bu muazzam tarihin bir parçasına olsun ışık düşürebildiysem kendimi başarılı ve mutlu hissedeceğim.

M. HAKAN KOÇAK

Aralık 2013, İstanbul

GİRİŞ

Elinizdeki çalışma, Türkiye’de işçi sınıfının oluşum sürecini, bu sürece yön veren temel tarihsel, toplumsal dinamikleri anlamaya ve açıklamaya yönelik bir örnek olay incelemesidir. Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin varlığını devam ettirdiği coğrafyada cam işçilerinin tarihine genel bir bakışı ve özel olarak da İstanbul-Paşabahçe’de 1935 yılında faaliyete geçip, 2002 yılında kapatılan Şişecam Fabrikası işçilerinin mücadele deneyimini konu edinmektedir.

Paşabahçe cam sanayii hem tipik hem de özgün yanlarıyla bu çabamız için uygun özelliklere sahip bir örnek olay olarak belirlenmiştir. Adını faaliyet yürüttüğü semtten alan Paşabahçe Şişecam Fabrikası, Cumhuriyet’in ilk büyük sanayileşme hamlesi sırasında kurulmuş, Türkiye işçi sınıfı oluşumunun çeşitli veçheleriyle gözlemlenebileceği özgün bir mekân olma özelliği taşır. Kurulduğu yerin aynı zamanda Osmanlı dönemi modern cam sanayiinin geliştiği bölge olması dolayısıyla ortaya çıkan mekânsal süreklilik ilgi çekicidir. Kökleri imparatorluğun son yüzyılına uzanan milli sanayii oluşturma hedefinin parçası olması anlamında, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devrolan fikrî bir sürekliliğin de ifadesidir. Bu nedenle fabrikanın 1935’teki kuruluşundan önceki yaklaşık yüzyıla yayılan Osmanlı cam sa-

nayiinin ve cam işçilerinin deneyimlerinin de öykümüze katılması bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Cam sanayiinin kendine özgü yapısal özellikleri, üretim ve emek sürecindeki dönüşümlerin ve bunların işçi hareketinin oluşumuna etkilerinin açık biçimde izlenebileceği bir tablo sunmaktadır. Paşabahçe örneğinin konumuz açısından özgünlükleri ilerleyen sayfalarda işlenecektir. Ama öncelikle orada ne aradığımız ve nasıl aradığımız üzerine konuşmak yerinde olur.

Türkiye işçi sınıfının oluşum sürecini anlamak ve ona yön veren dinamikleri açıklamak bütünlüklü ve kapsamlı bir çabanın ürünü olmak zorundadır. İşyerinin içinden çevresine, sendikal hareketten siyasi katılıma, kurumsal olandan gündelik olana farklı düzlemlerde birbirleriyle ilişki içinde gelişen bir dizi dinamiğin çözümlenmesi gereklidir. Örnek olay incelemesinde ele alınan sınırlı alanda, genel süreçlerin toplumsal öznelerce nasıl deneyimlendiklerini izlemek, genel geçer algı/bilgi katmanlarının ötesine geçmek ve genel bilgi alanını, yukarıdan bir bakışla görülmesi mümkün olmayan zengin ayrıntılara beslemek mümkündür.

Çalışmamız üç katmanlı bir yapıda şekillenmiştir. Birinci katman, Osmanlı'dan Cumhuriyet ve sonrasına, coğrafyamızdaki cam eşya üretiminin tarihini içerir. Yetersiz ve özensiz çalışmalarla ele alınmış olan bu tarih aynı zamanda resmî tarihin bir izdüşümü olarak yorumlanabilecek romantik-milliyetçi bakışla da malûldür. Cam işçilerini hiç konu etmeyerek emek-körü olması bir yana, ciddi olgusal, maddi hatalar içeren bu tarihin genel hatlarıyla da olsa çalışmada yeniden ele alınması bilimsel doğruluk açısından gerekli olmuştur. Çalışmanın bu birinci katmanı aynı zamanda Osmanlı ve Cumhuriyet cam sanayiinin ve Paşabahçe fabrikasının ayrıntılı bir tarihini de içerir.

Yöntem ve kaynaklar üzerine

Şirket yönetim kurulu raporları, şirket dergileri, imar plan raporları gibi kimi malzemelerin yanı sıra, emek tarihi yazınımızda henüz yeterince değerlendirilmeyen sendika dergi koleksi-

yonları, sendika ve kurumlarda yer alan arşiv belgeleri, sözlü tarih görüşmeleri gibi farklı türde malzemenin çalışmada kullanılması bilgi alanımızı genişletmiş ve derinleştirmiştir. Niceliksel ve niteliksel, sözlü ve yazılı, resmî ve sivil kurumlara ait farklı özelliklerde malzemenin bir arada kullanımının çalışmanın sosyal tarih boyutunu, özne merkezliliğini, ayrıntı zenginliğini sağlamak açısından işlevli olduğu da belirtilmelidir.

Kaynak kullanımında salt kaynakların bulunması, bir araya getirilmeleri değil, “okunmaları” da önem taşır. Araştırmalarımızın ilk günlerinde kendisine başvurarak, Şişecam arşivlerinden yararlanmak için yardımını talep ettiğimiz şirket üst düzey yöneticisinin tüm iyi niyetiyle söylediği: “Umduğunuz gibi bir arşiv yok. Şirket raporları, dergiler var ama onlarda da sizin konunuz açısından pek bir şey bulunmaz” sözlerine karşın, çalışmamızda kullandığımız birçok bilginin, tanıklığın ve verinin şirket raporlarının, işçi deneyimlerini merkeze koyan bir perspektifle yapılan, okumalarında ortaya çıkmış olması bir örnektir. Yine şirketin yayınladığı *Şişe ve Cam* dergilerinin ilk yıllarındaki sayılarda yer alan “mensuplarımızı tanıyalım” köşesinde yer alan kısa röportajların sağladığı malzemenin, fabrikanın ilk işçilerinin sosyal profiline dair umulmadık detaylarla dolu bir tablo oluşturmamıza vesile olması diğer bir örnek olarak zikredilebilir.

Çalışmanın ikinci katmanını emek tarihi yazınımızla geliştirilen eleştirel diyalog oluşturur. Her şeyden önce uzun yıllar içinde oluşturulmuş hayli zengin emek tarihi yazınının birikimine yaslandığımız belirtilmelidir. Bu yazına ilişkin değerlendirmelerde, genel ve makro düzeyde çalışmaların sayısal fazlalığı karşısında, mikro ve yerel düzeydeki çalışmaların, monografik örneklerin yetersizliğine vurgu yapılmıştır. Çalışmada, bir örnek olay incelemesinin anlamlı sonuçlara ulaşabilmesinin ancak makro düzeydeki veri ve analizlerle diyalog içinde mümkün olabileceğini göz önünde tutarak; makro ve mikro düzeyleri birleştirmeye, bir arada düşünmeye ve incelemeye gayret edilmiştir.

Kaynaklara erişim ve birinci el kaynak kullanımı olanaklarının gelişkinliği, çok farklı türden kaynakların bir arada kullanılabilmesi ve belli bir alana yoğunlaşmanın getirdiği ayrıntı

zenginliği mikro alan çalışmasının sunduğu başlıca avantajlar olarak kaydedilmelidir. Böylece, tarihsel bağlantı, neden-sonuç ilişkisi ve öykü kurma gibi konularda elde edilen olanakların altı çizilmelidir. Sınırları belli olan bir alana odaklanmak; birçok kılcal damarı, dip akıntısını, alt katmanlarda olup bitenleri görebilmeyi (hatta kimi zaman “sezebilmeyi” demek daha doğru olacaktır) sağlar. Kullanılan malzemelerin ve verilerin birbirlerini bütünleme düzeyi yükselir. Aynı alana dair çok farklı amaçlarla, farklı znelerce ve farklı formlarda üretilen bilginin aynı potada işlenmesi, bulgulara dönüşmesi mümkün olur. Bu noktada çalışmamızda kullandığımız malzemenin çeşitliliği daha da anlam kazanır.

Tarihsel sosyolojinin açtığı yol

Theda Skocpol, tarihsel sosyolojik incelemelerin temel karakteristiklerini şöyle sıralar: “Zamana ve mekna somut bir şekilde yerleşmiş toplumsal yapı ve sonuçlarla ilgili sorular sormak, süreçleri zaman içinde ele alıp sonuçların nedenlerini açıklamada zamansal ardışıklığı ciddiye almak, önemli eylemlerin ve yapısal bağlamaların etkileşimine dikkat etmek ve özgül türden toplumsal yapıların ve değişim kalıplarının tikel ve değişik özelliklerini aydınlatmak.”¹ Tüm bu özellikleriyle tarihsel sosyoloji geleneği, tarihi biline geldiği tarzda, geçmiş olayları aktarma edimi olmaktan kurtaran, ona sosyolojinin temel sorularıyla yaklaşan ve böylece yine sosyolojinin temelinde yer alan, sosyal olayların oluşumu ve gelişimine dair nedensel bağlar kurma arayışına hizmet eder. Farklılıklar, çatışmalar ve uyumlanmaların sahnesi olan geçmiş toplumları da sosyolojik araçlarla incelemek gerekir. Kuşkusuz bu arayışın arkasında, toplumları egemenlerin gördüğü/görmek istediği gibi; yekvücut ve bir amaca yönelmiş/yönelmesi gereken bütünler olarak görmeye/göstermeye itiraz eden aşağıdakilerin, ezilenlerin sesleri-

---

1 Theda Skocpol, “Sosyolojinin Tarihsel Imgelemi”, Theda Skocpol (ed.), *Tarihsel Sosyoloji: Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler* içinde (1-21), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 2.

ni tarihe yansıtma/dahil etme ihtiyacı vardır. Hem iktisadi, sosyal temel yapısal etkenlerin açıklanmasına hem de geniş toplulukların deneyimlerine kapalı “büyük tarihler”in; doğallaştırıcı, eşitleyici, soru sormayan/sordurmeyen yapıları karşısında tarihsel sosyoloji umutlu bir patika açar.

Bir olgunun nasıl oluştuğunu anlamak için, öncelikle onun ne zaman oluştuğunu anlamamız gerektiği ilkesini esas alarak, Tilly’den hareketle “önceki olayların daha sonraki olaylar üzerindeki toplam etkisini” basitçe patika bağımlılığı (*path dependency*) olarak tanımlayan Ergut ve Uysal, bu basit görünen tanımın yol açacağı yönetsel sonuçların oldukça radikal olduğuna dikkat çekerler:² “Eğer toplumsal, siyasal, iktisadi süreçler belirli bir noktada girilen patikaya bağımlı ise toplumsal değişimin önceden kestirilebilir ve kaçınılmaz bir yönü olamaz. Tarihsel sosyolojinin en güçlü yanı, tam da tarihsel bilgiyi diğer bilgi türlerinden ayıran bu patika algısını merkeze almasıdır.”

Bir kez daha Ergut ve Uysal’a başvurarak söylersek; tarihsel sosyolojinin en önemli üstünlüğü: *özneleri, yapıların içinde ve fakat onların esiri olmadan, kendi seslerini duyurabilir halde görmemizi sağlamasıdır.*³ Söz konusu özneler düşünen, kendi deneyimleri hakkında akılcı değerlendirmeler yapan ve bunların sonunda eyleyebilen öznelerdir ve tam da böyle oldukları için geliştirdikleri stratejiler önem kazanır. Yapmak istediğimiz, tarihsel sosyolojinin, ancak çok genel hatlarıyla özetlediğimiz bu yönetsel açıklamalarından yararlanan bir işçi hareketi tarihi denemesine girişmektir. Amacımız, işçi hareketinin değişen tarihsel koşullarda, değişen temel yapılarla ilişki içinde girdiği patikaları bulmak ve izlemektir. Çabamız, işçi hareketinin tarihini kurumsal bir tarihe indirgememek, bizatihi hareketin kendisini de bir mücadeleler alanı olarak, kendisini oluşturan öznelerin gerçek deneyimleri ve rasyonel eylemleriyle şekillenen ve yeniden şekillenen bir alan olarak analiz edebilmek yönünde olacaktır.

---

2 Ferdan Ergut-Ayşen Uysal, “Tarihsel Sosyoloji Ne Yapar? Nasıl Yapar?”, Ferdan Ergut-Ayşen Uysal (der.), *Tarihsel Sosyoloji: Stratejiler, Sorunsallar, Paradigmalar* içinde (11-34), Dipnot Yayınları, Ankara, 2007, s. 12.

3 Ergut-Uysal, s. 12.

Emek tarihçiliğimize bakış

Yakınlarda, erken cumhuriyet dönemi emek tarihçiliğine ilişkin gelişen tartışmada, bu dönem emek tarihçiliğinin, bir hareket tarihi olarak gelişmiş olması eleştirilmiş, bunun işçilerin tarihsel anlatıda özcü ve indirgemeci biçimde kurgulanmasına neden olduğu iddia edilmiştir.⁴ Oysa sadece erken cumhuriyet dönemi için değil, emek tarihimizin geneli için asıl sorun; “hareket tarihçiliği” yapıyor olması değil tersine; işçi sınıfının kendi deneyimini ve eylemini merkeze koyan biçimde gerçek anlamıyla yeterince yapılmıyor olmasıdır. Şimdiye dek yazılmış işçi hareketi tarihleri büyük ölçüde; istatistiki dökümler⁵ (işgücü, grev, sendikalaşma rakamları/oranları vb.), tanıklığa dayalı anlatımlar⁶ ve kurumsal belgelerle⁷ kurulmuştur. Bunların tümü de bütünlüklü bir tarih oluşumu için gerekli ve önemli olmakla beraber, içlerinden sadece birisine yaslanan çalışmalar bütünsel bakış açılarının geliştirilmesine yeterli olamamaktadır. Söz konusu yetersizliğin sadece bize özgü olduğunu da düşünmemek gerekir. Munck’un: “Hindistan’daki emek çalışmaları, şimdiye kadar endüstri ilişkileri, resmî sendika tarihi, emek verimliliği ve emek istatistikleri üzerinde odaklanmıştı” diyerek yaptığı saptama çarpıcı benzerliğe işaret eder.⁸ İşçi araştırmalarında küresel düzeyde getirilen açılımları, “Uluslararası Yeni İşçi Araştırmaları” başlığı altında değerlendiren Ronaldo Munck’un çizdiği çerçeve bu noktada yararlı olacaktır:⁹

“İşçi araştırmaları yalnızca emeği biçimlendirenin sınıf mücadelelerinin dinamiği olması ölçüsünde, işçi sınıfı diğer sınıflar-

4 Akın, s. 77.

5 Örneğin bkz. Tüm İktisatçılar Birliği, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi*, TIB Yayını, Ankara, 1976.

6 Örneğin bkz. Kemal Sülker, *Türkiye Sendikacılık Tarihi*, 3. baskı, Tüstav Yayını, İstanbul, 2004.

7 Örneğin bkz. Yıldırım Koç, *Türkiye’de İşçiler ve Sendikalar*, Yol-İş Sendikası Yayını, Ankara, 2000.

8 Ronaldo Munck, *Uluslararası Emek Araştırmaları*, Cenk Aygün (çev.), Öteki Yayınevi, Ankara, 1995, s. 168.

9 Munck, s. 41.

la ilişkileri içinde çalışılırsa yararlı olabilir. Küresel yaklaşımımız sendikaların ya da diğer formal işçi sınıfı örgütlerinin incelenmesine indirgenemez; emeğin toplumsal, kültürel ve politik ifadelerinin bütün bir dizisini kucaklamalıdır.”

Munck'un ifadesini tersinden de okumak mümkündür: Sendikaların tarihte ya da bugün incelenmesinin; “emeğin toplumsal, kültürel ve politik ifadelerini” kapsayacak bir bütünlükle yapılması gerekir. Sosyal tarih disiplininin öncü isimlerinden Hobsbawn; “amacımızın basitçe geçmişi keşfetmek değil, aynı zamanda geçmişi açıklamak ve bu suretle şimdiyle bir bağ kurmak” olması gerektiğini söylerken haklıdır. Bizim bilmek istediğimiz der Hobsbawn; neler olduğu kadar niçin olduğudur.¹⁰

Ahmet Makal “emek tarihi alanına ilişkin çalışmalar nicelik ve nitelik yönünden eksik olmakla ve alan yeterince gelişmemiş olmakla birlikte, ‘sefalet’ sözcüğünü hak etmeyecek bir bilgi birikimi sağlanmış”tır demektedir.¹¹ Şimdi bu ciddi birikime yaslanarak; kuramsal arayışları da olan, işçi sınıfı oluşumunu çok boyutlu olarak resmetmeye yönelmiş, öznesi işçiler ve onların örgütleri olan bir sınıf tarihini oluşturmak için daha fazla olanak vardır. İşçi hareketinin tarihini anlamak sadece sendikaların kurumsal düzeyde ürettikleri belgeleri bir araya getirmekle –her ne kadar henüz bu da hakkıyla yapılmamış olsa da– olmayacak, onun toplumsal altyapısını anlamak için işçileri; siyasal katılım, göç, kentleşme gibi deneyimleri içinde ve günlük mücadele alanında araştırmak gerekecektir. Yanı sıra, makro ya da mikro düzeyde işçi hareketinin gelişimini belirleyen; iktisadi, sosyal, ideolojik vb. dinamikleri anlamak, hareketin tarihini bunların içine yerleştirmek gereklidir. Bu durumda farklı alanlarda üretilen bilgi kümelerini bir araya getirmek, işçi sınıfının oluşum sürecinin bir parçası olarak yeniden okumak gibi bir görev karşımıza çıkacaktır.

10 Eric Hobsbawn, *Tarih Üzerine*, Osman Akinhay (çev.), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 326.

11 Makal, *Erken Cumhuriyet...*, s. 29.

Kitabın genel yapısı

İş Bankası tarafından sanayileşme hamlesi içinde, milli sanayinin örneklerinden biri olarak kurulmuş olması, Paşabahçe fabrikası ve Şişecam şirketine etkileri bugün de devam eden “yarı kamusal” bir imaj kazandırmıştır. Paşabahçe fabrikası neredeyse ulusal kalkınma ikonlarından birisi haline gelmiştir. Bu imajın geçerliliğini sorgulamak bize resmî tarihin iktisat tarihimiz üzerindeki etkilerini sorunsallaştırma olanağı sağlar. Öte yandan, toplumsal sınıf farklılıklarını reddeden halkçılık düşüncesi ve “milli kalkınma” söyleminin görmezden geldiği emekçilerin tarihini ısrarla görünür kılma çabası bizi; “herkesin istekle katıldığı, el ele verdiği” bir ulusal kalkınma tarihi mitiyle hesaplaşmak durumunda bırakır. Nitekim Paşabahçe fabrikasının sosyal tarihi; sınıfların milli kalkınma ve/veya şirket çıkarları temelinde uzlaşmasının tarihi olarak gelişmemiştir. Tersine bu tarih bir yandan işverenin/yöneticilerin ve devletin uyguladığı açıkça otoriter ya da inceltilmiş yönetsel stratejilerle yaptıkları hamleleri; diğer yandan işçilerin, bazen örtük ve sürekli bazen de açıktan ve keskin örneklerle ortaya koydukları sınıfsal direniş deneyimlerini içerir.

Adını kurulduğu semtten alan fabrika günümüzde dünyanın önde gelen cam üreticilerinden olan Şişecam Şirketler Grubu’nun gelişiminin de temelini oluşturmuştur. Yarattığı sermaye birikiminin yanı sıra üretim bilgisi, yetişmiş işgücü, özel cam ürünleri tasarlayıp üretebilen ustaları ile şirketin ve ülkedeki cam endüstrisinin öncüsü olmuştur. Türkiye’de cam ürünleri, Paşabahçe semti ve onun adını alan fabrikanın adıyla anılır. Dolayısıyla fabrika ve çevresi derin bir üretim bilgisinin biriktiği mekân olarak da önem taşımaktadır. Fabrika, kurulduğu yerin karakterini ve gelişim seyrini de belirlemiştir. Paşabahçe semti, Şişecam fabrikasının yanı sıra çevredeki diğer fabrikaların gelişimine de paralel olarak İstanbul’un en tipik işçi havzalarından birisi olarak belirmiştir. Kentin ilk gecekondu bölgelerinden birisi olan Paşabahçe, tipik işçi sınıfı yerleşimi özelliğini gösteren, sosyal dokusunu fabrika işçilerinin

ve ailelerinin belirlediği bir semt karakteri taşımıştır. Aynı zamanda yukarı kesimlerine ve çevresine doğru belirli hemşehri gruplarının yoğunluklar oluşturarak yerleştiği mahalleler semtin alanını genişletmiştir. Bu mahallelerin hemşehrilik temelindeki kültürel sosyal örüntüleri de fabrika içindeki sosyal ortamı ve burada gelişen işçi hareketini belli ölçüde etkilemiştir. Sonuç olarak semtin ve fabrikanın tarihleri birbirleriyle ilişki içinde ele alınmayı gerektirmektedir.

Fabrikada gerçekleşen cam eşya üretimi; farklı üretim biçimleri, aşamaları, modelleri ve farklı emek kullanım biçimlerini bir arada barındırması nedeniyle özgün niteliktedir. Fabrikada, el emeğini temel alan zanaat etkinliği, modern teknoloji esaslı makine üretimi ve vasıfsız emek yoğun işler zaman içinde oran ve biçim değiştirse de varlıklarını bir arada sürdürmüşlerdir. Bu durum, çalışanlar arasında çalışma koşulları, ücretlendirme biçimleri ve düzeyleri gibi konularda ayrımlar, gerilimler oluşmasına, bir iç hiyerarşinin gelişmesine neden olmuş, çoğu kez farklı dinamiklerle de eklemlenerek sendikal hareket içindeki mücadeleler ve fabrika içindeki çalışma ilişkilerinde belirleyici hale gelmiştir.

Paşabahçe Şişecam Fabrikası'nda 1947 tarihinden itibaren sendikal örgütlenme mevcut olmuştur. İşkolundaki sendikalar tarih boyunca hem isim değiştirmiş hem de sık sık birden fazla rakip sendikal örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Bunlar işçi hareketimizin etkin bir parçası olmanın yanı sıra çeşitli uğraklarda, hareket içinde sembolik öneme sahip bir gelenek de oluşturmuşlardır. Fabrikada gelişen sendikal örgütlenme ve mücadele, ülkedeki işçi hareketinin bazı tipik özelliklerinin izlenebileceği bir zemin olmanın yanı sıra önemli kırılma noktalarına ışık tutacak analizleri geliştirmek için de uygun malzemeyi sağlayacak özelliktedir.

Türkiye'de cam işkolundaki sendikal mücadele özgün karakterdedir. Neredeyse tek işveren ve tek sendika arasında çok uzun yıllara yayılmış bir endüstri ilişkileri tarihinin daha uyumlu olması beklenebilecekken, tersine sürekli grev erтелеme, sendikal rekabet, yetki davaları, fabrika kapatma, semt

çapında dayanışmalarla desteklenen grev ve direnişlerle dolu, hayli sert bir endüstri ilişkileri tarihi oluşmuştur.

Şişecam Fabrikası'nın kurulduğu Paşabahçe-Beykoz havzasının öncesi ve sonrası da incelenmeye değer özellikler taşır. Paşabahçe ve bağlı bulunduğu Beykoz İstanbul'un (dolayısıyla Türkiye'nin) ilk sanayi bölgelerindedir. Tanzimat sonrası devlet eliyle deri, mum, kâğıt, cam gibi ürünlerin imalatı için planlanan ilk sanayi tesislerinin kuruluş yeri burasıdır. Dolayısıyla bölgede 150 yılı aşkın süredir devam eden bir sanayi faaliyeti söz konusudur. Türkiye'nin 150 yıllık modernleşme sürecinin alternatif bir okuması burada sanayileşme, proleterleşme, emek hareketinin gelişimi ve gecekondulaşma temaları üzerinden yapılabilir.

Kapitalist fabrika söz konusu olduğunda mikro alan (fabrika) makro süreçlerin (sermaye birikim süreçleri ve sınıf mücadelesinin) yansıdığı bir alan olmanın ötesinde makro sürecin özünü, temelini (sömürü ve buna karşı direnişi) bizzat üreten ve yeniden üreten mekân olarak da görülmelidir. Benzer bir yorum fabrikanın çevresini saran, işçilerin yeniden üretim alanı durumundaki semt mekânı için de yapılabilir. Üretim ve yeniden üretim mekânında işçilerin öznesi olduğu toplumsal ilişkiler ve bizzat deneyimledikleri çelişkiler, onların sınıf kültürü/bilinci geliştirmelerinin koşullarını oluşturur. O halde tüm bu toplumsal ilişkileri ve deneyimleri karmaşıklıkları içinde ele almak, genel süreçlerle ilişkisi içinde yorumlamak gereklidir. Bu da, işçilerin hem bir sınıf olarak örgütlenmeye ve mücadeleye giriştikleri, hem de bu türden girişimleri etkin ve yaygın olarak ortaya koymadıkları dönemleri ele almayı gerekli kılar. Her iki dönemde de, yüzeyde görülen genel yönelimlerin altındaki katmanları, gündelik düzeyde işleyen mekanizmaları görmeyi ve anlamlandırmayı gerektirir.

Çalışmanın üçüncü katmanında, örnek olay bağlamında işçi sınıfı oluşumunun dinamiklerini kavrama çabası yer alır. Burada ana sorunsalımız işçi sınıfı oluşumunun temel göstergesi, kurumsal ifadesi olan işçi hareketinin gelişiminin kendisini oluşturan iktisadi, politik ve sosyal süreçler bağlamında iz-

lenmesi, bu dinamiklerin işçi hareketini nasıl şekillendirdiğinin belirlenmesidir. Sonraki bölümlerde ayrıntılı biçimde temellendirmeye çalıştığımız yöntemsel yaklaşımımız, tüm bu süreçlerin işçilerce deneyimlenme biçimlerine, onların bu deneyimler üzerinden geliştirdikleri uyum ve direniş stratejilerine odaklanan bir anlatı kurmaya yöneliktir.

Biz işçi hareketini, siyasi ve emek tarihimizdeki yaygın açıklama biçimlerinden farklı olarak; siyaset alanındaki ve/veya hukuksal mevzuattaki değişimlerin ya da iktisadi dönüşümlerin otomatik olarak belirlediği bir sonuç olarak görmüyoruz. Bu süreçleri deneyimleyerek sınıfsal bölüşüm mücadelelerinde konum alan işçilerin biçimlendirdiği, öznel ve nesnel, içsel ve dışsal dinamiklerin çarpışarak karakter kazandırdıkları bir alan olarak görüyoruz. Dolayısıyla giriştiğimiz şey özünde, işçi hareketinin oluşumunu ve gelişimini sosyolojik bir oluşumun tarihsel nedensellikleri temelinde açıklamak, sınıf oluşumunun kurumsal ifadesi olan sendikal mücadelenin, onun etrafında ve ötesinde oluşan diğer sınıfsal dayanışma biçimlerinin tarihsel sosyolojik çözümlemesini yapmaktır.

Kitabın ilk bölümünde yaklaşımımızın kuramsal temelleri ortaya konacaktır. Burada sınıf oluşumu, fabrika rejimi, emek sürecinde denetim gibi tema ve kavramlar farklı veçheleriyle ele alınarak kitabın kavramsal çerçevesi çizilecektir. İzleyen bölümde cam eşya üretiminin ve cam işçilerinin tarihine genel bir bakış geliştirilecek, ardından coğrafyamızdaki cam sanayinin ve cam işçilerinin tarihi özetlenecektir. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde yeniden ortaya çıkan ve sanayi planı çalışmalarında gündeme gelen yerli cam eşya sanayii kurma fikrinin ve bunun Paşabahçe Fabrikası'nda somutlanma sürecinin ayrıntılı serüveni aktarılacaktır. Fabrika'nın faaliyete geçtiği 1935'ten, sendikanın kurulduğu 1947'ye ve daha ötesinde, ilk toplulukla iş ihtilafının çıkartıldığı 1951 yılına kadar süren bu dönem, rızadan çok zorun etkin olduğu milli fabrika rejimi başlığı altında incelenmiştir. Ardından, ülkede yaşanan yapısal dönüşümlerle ilişki içinde fabrikada gelişen hegemonik karakterli rejim ele alınacaktır.